

ANTIRATNO RASPOLOŽENJE U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI POD DOJMOM PRVOGA SVJETSKOG RATA

Autor pruža pregled najvažnijih hrvatskih književnih djela tematski vezanih uz Prvi svjetski rat. Tematski korpus još za trajanja Prvoga svjetskog rata otvaraju autori poput pjesnika Dragutina Domjanića i romansijerke Zofke Kveder, no prava obrada teme počinje u ozračju ekspresionizma, pri čemu se posebice ističu prozno, dramsko i pjesničko stvaralaštvo Miroslava Krleža. Tema ostaje intrigantna i u suvremeno doba, primjerice u romanu Vježbanje života Nedjeljka Fabrija iz 1985. godine.

UVOD

Temu Prvoga svjetskog rata u hrvatskoj književnosti – a gotovo beziznimno izraženu u antiratnom raspoloženju i pristupu – možemo pratiti od prvih ratnih dana, preko tekstova izravnih sudionika događanja, ali i iz djela autora koji su se Velikom ratu vraćali u naše doba, dakle barem do Nedjeljka Fabrija, primjerice u njegovu romanu *Vježbanje života* (1985.),¹ gdje na Soči šogor prepoznaje sestrina muža i krene mu ususret, no ovaj ga u metežu ne prepoznaje te ga ubija, jer bore se na suprotnim stranama – što vjerojatno ponajbolje ilustrira sav apsurd sukoba, zarana, a posebice u književnosti, prepoznatoga kao besmislenoga, pa i bratoubilačkog.

Prvi hrvatski književnik koji je ostavio izravni (barem književnopovijesno relevantan) zapis o Prvom svjetskom ratu ujedno je i onaj koji je na samom njegovu početku i poginuo: **Fran Galović**.

Galović, svestran i vrlo plodan pisac, koji će ostati zapamćen ponajviše po posthumno objavljenoj kajkavskoj zbirci *Z mojih bregov*,² bio je unovačen u redo-

¹ Nedjeljko FABRIO, *Vježbanje života*; *Kronisterija*, Globus, Otakar Keršovani, Zagreb – Rijeka, 1985.

² Nije slučajno što ju je objavio Krleža: Fran GALOVIĆ, *Z mojih bregov*, *Književna Republika: mesečnik za sve kulturne probleme*, knjiga druga (od septembra 1924. do decembra 1925.) [urednik Miroslav KRLEŽA], 1925, br. 11/12; 479. – 504.

ve austrougarske vojske u činu zastavnika, ali pogiba već u prvim napadima na Srbiju, u blizini mjesta Radenković kod Srijemske Mitrovice 26. listopada 1914. godine, jedva navršivši 27 godina života. Samo nekoliko sati prije pogibije u dopisnici prijatelju (također književniku) Milanu Ogrizoviću napisao je:

„Moj dragi, još te jednom pozdravljam. Jutro je i u 10 sati trebamo navaliti. Sunce je, nedjelja i divno, toplo jutro. Čovjek bi čisto poželio umrijeti u ovako sunčan dan. Reci Santissimi da se pomoli za upokoj duše moje, ako me više ne bude.“³

„Ciklame“

Drugi klasik moderne kajkavske književnosti, Dragutin Domjanić, u antologijskoj zbirci *Kipci i popevke*⁴ objavljuje nekoliko pjesama koje su izravni odjeci rata koji još traje, a među kojima je izrazito prodorno odjeknula pjesma „Ciklame, krvave ciklame“:

„Tam sunce je strusilo zlato
Čez listje na preprut i na me,
Iz luga su lukale guste
Dišeće črlene ciklame.

Ciklame, krvave ciklame,
Da broja ni moći im znati,
Tak puno, da čoveku čisto
I smililo nakel se stati.

Veliju, da negda je zdavna
Tam grobje zapušćeno bilo
I vsega je preprut prerasla
I cvetje ciklamah je skrilo.

Vuz reku železna je cesta,
Železna tam ružiju kola
I voziju naše soldate
Bez broja prek brega i dola.

³ Prema: Mladen KUZMANOVIĆ, „Pjesnik i zastavnik prostrijeljena srca“, u: Fran GALOVIĆ, *Zeleni oblak*, izbor i predgovor Mladen KUZMANOVIĆ, Mozaik knjiga, Zagreb, 2000, 5. – 19.

⁴ Dragutin DOMJANIĆ, *Kipci i popevke*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 1917.

I tam, gde su najgorši boji,
Gde nigdo se smrti ne straši,
I najviše gde ih pogiba,
Sigurno tam budeju naši.

Po celomu svetu su boji
Na hiljade zmirom ih pada
I samo se širiju grobja
Prek zemlje i sela i grada.

I došla je noć ili žalost
Na nebo, na zemlju i na me
I videl sem vsigde po svetu
Ciklame, krvave ciklame."⁵

Iako još nemamo pravu analizu eventualne usporedbe, posve je moguće da je Domjanić bio upoznat s pjesmom „In Flanders Fields“ Johna McCraea,⁶ koja sličnim postupkom spaja motive cvijeća i poginulih; ipak, nedvojbeno je da su „Ciklame“ prirodno uklopljene u Domjanićevu poetiku te ih valja istaknuti kao snažan i autentičan prinos antiratnom pjesništvu, pa i u okvirima širima od hrvatskih.

Zanimljivo je da su tek rijetki prozborili o ratu za njegova trajanja. Primjerice, **Mile Budak** pisao je 1916. i 1917. autobiografsku prozu *Ratno roblje – albanski križni put austrougarskih zarobljenih časnika*, ali objavio ju je tek kada je došao na vlast, 1941. godine.⁷

KASNIJA NAVRAĆANJA NA TEMU

Među autorima koji su znatno kasnije pisali o Velikom ratu (a prije novoga velikog dojma, dojma Drugoga svjetskog rata) je i manje poznat, ali temom iscrpan **Ante Neimarević**. „Kao profesor radio je u Križevcima, Varaždinu, Vinkovcima i Koprivnici. (...) Za života mu je objavljen prvi dio romaneskne trilogije 1914 (1937; druga dva dijela djelomično su 1940. tiskana u *Hrvatskome dnevniku*, a u cjelini posmrtno 1976. pod naslovom 1914–1918: satirički roman o I svjetskom ratu)“.⁸

⁵ Dragutin DOMJANIĆ, „Ciklame, krvave ciklame“, prema: Ogenj reči; Antologija hrvatskoga kajkavskoga pjesništva, priredio Joža SKOK, *Kaj*, Godina XIX, broj IV – VI/1986, 128.

⁶ Prvi put je objavljena u *Punchu* 8. prosinca 1915.

⁷ Mile BUDAK, *Ratno roblje; Albanski križni put austrougarskih zarobljenih časnika* (dva sveska), Izdavanja Matice hrvatske, Zagreb, 1941.

⁸ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43287>, pristup: 10. rujna 2018.

Također sa znatnim vremenskim odmakom o Prvom svjetskom ratu piše i Virovitičanin **Miroslav Feldman**: „U zbirci *Ratna lirika* (1934), s pjesničkom osjećajnošću podređenom misaonosti, izražena je opsjednutost ratom i humani, ideologijski određen prosvjed protiv njega. (...) *Zec* (1933), *U pozadini* (1939), *Iz mraka* (1940) i *Doći će dan* (1947) realističke su drame izravnijega humanističko-ideološkog angažmana, po temeljnoj intonaciji bliske ratnoj lirici. Tematski se zadržao na kritici militarizma, policijskoga terora i lažnoga domoljublja te razotkrivanju i ironiziranju malograđanskoga mentaliteta u pozadini ratišta.“⁹ **Petar Grgec** objavio je tri knjige *Ratnih uspomena* 1940.,¹⁰ a četvrta je ostala u rukopisu. **Dinko Šimunović** napisao je *Moju frontu*, zapis o „zemaljskom paklu“, no koji je objavljen tek 1932. godine.¹¹

Hanka Zofke Kveder

Za razliku od navedenih, slovensko-hrvatska književnica i publicistica **Zofka Kveder** već 1918. (na hrvatskom jeziku) objavljuje roman *Hanka – ratne uspomene*,¹² u obliku zamišljenih pisama koje lik Hanke šalje idealiziranom ljubavniku. O svom romanu autorica piše: „Ovaj sam roman pisala godine 1915. Pokušala sam, da ocrtam tadašnje raspoloženje iza fronte, osjećaje, bojazni, jade, strah i nemoćno ogorčenje, što je tada mučilo naše duše. Rekla sam toliko, koliko sam mislila, da se u iznimnim prilikama uopće može reći. Nisam pisala to za sebe, nego za javnost, i to u *drugoj ratnoj godini* – to treba da se uvaži.“¹³ I pritom je posve u pravu: valja uvažiti takav rijedak istup!

Božidar Petrač o tom romanu piše: „Grube scene ratne uzavrele stvarnosti, kaosa, vlakova punih žena, djece, roditelja, ranjenika i staraca i njihovih zbjegova, tragične pojedinačne sudbine, sav se taj surovi raščovječeni svijet pokazuje u svojoj svojoj silini (...) bez obzira na (...) slabosti i jezične neskladnosti.“¹⁴

⁹ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19169>, pristup: 12. rujna 2018.

¹⁰ Petar GRGEC, *Ratne uspomene*; Dio 1: *Krvava služba*; Dio 2: *U paklenom trokutu*, Izdanje Knjižnice dobrih romana, Zagreb, 1940.

¹¹ V. Ana BATINIĆ, „‘Zemaljski pakao’ Dinka Šimunovića“, *Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU*, N. t. god. 16, br. 31(2014), 59. – 60.

¹² Zofka KVEDER, *Hanka*; *Ratne uspomene*, Moderna knjižnica, 1917.

¹³ Prema: Božidar PETRAČ, „Roman *Hanka* Zofke Kveder“, *Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU*, N. t. god. 16, br. 31(2014), 68.

¹⁴ Isto, 69. Slabosti romana Zofke Kveder je, posve očekivano, najviše isticao Miroslav Krleža, ali zanimljivo je da se ona prva okomila na njega, što iz današnje perspektive svakako djeluje simpatično, ali i – hrabro. Usp. Vel. V. (Velimir VISKOVIĆ), „Polemika“, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1222>, pristup 1. listopada 2018.: „I Z. Kveder-Demetriović Krleži prigovara zbog nedostatka plemenitosti i dobrote; uspoređujući ga s Cankarom konstatira da su slični po temperamentu i nadarenosti, ali u Cankarovim djelima nalazi više dobrote: »Cankarove stvari su uvijek

To su one tipično antiratne „grube scene“, na koje ćemo nailaziti i u poznatijih naših pisaca, osobito u onih koje nazivamo ekspresionistima.

EKSPRESIONIZAM

Mora se reći, ma koliko god to možda neznatno zazvučalo: ekspresionizam, ne samo u nas nego, naravno, prije toga i u Europi – spomenimo pritom samo Karla Krausa, važnoga za Krležin razvoj¹⁵ – kao da je predvidio kataklizmu Velikog rata.

Kao što o ekspresionizmu piše veliki sintetičar Miroslav Šicel, kao reakcija na dotadašnju modernu – dakle, na neoklasicizam, parnasovštinu, simbolizam, impresionizam i secesiju – „Provala bijesa, krik i grč, negacija svega postojećeg, pledoaje za anarhiju, težnja za šokiranjem bila je samo javna manifestacija jednog dubokog i bezizlaznog nezadovoljstva suvremenog čovjeka, njegovih ljudskih, humanih nemira okovanih okamenjenim postojećim moralnim i socijalnim zasadama“.¹⁶

Milanja dodaje da se ekspresionizam „odriče mimetizma i reprodukcije prirode“.¹⁷ (No dodajmo i ovo: naizgled paradoksalno, iskustvo Prvoga svjetskog rata uskoro je otupilo ekspresionistički eksperiment, jer se vratila potreba za klasičnom naracijom, za pravolinijskim i realističkim pripovijedanjem o realnim ljudskim sudbinama; što je opet dobro vidljivo u zrelijea Krleže.)

dizale čitaoca i očišćivale. Krleža čitaoca mrvi i rastruje. On je do sada u svome stvaranju neke vrsti megaloman.« Ne poričući Krleži estetsku snagu, detaljno analizira turpističke elemente u njegovim djelima, a osobitu pozornost poklanja obradi ženskih likova. Feministički angažirano dokazuje da on u svojim tekstovima »ženu ponizuje bez milosrđa«, čak i kad je sažalijeva - on je prezire kao niže biće. K. nije smatrao da ta iscrpna, pa i argumentirana analiza zaslužuje poseban odgovor; tek je uz tekst T. Strozija Colloquium (Plamen, 1919, 11) dopisao nekoliko redaka u ime uredništva Plamena (Na adresu gđe Kveder) optužujući je da se i ona uključila u denuncijantsku harangu protiv časopisa poentirajući te riječi rugalicom: »Tko frau Zofku Kveder - čita rado, / taj ima život dug i srce mlado.« Persifilirajući reklamni slogan Jamničke kiselice K. je očito želio implicitno naznačiti da opširnu analizu (prebrojio je čak 630 redaka) valja shvatiti kao pjenušavo, »muzirajuće« žensko brbljanje koje ne zaslužuje ozbiljan odgovor.“

¹⁵ Usp. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=17449>, pristup 15. rujna 2018.: „Pretežit dio ekspresionističkoga stvaralaštva ostvaren je u lirici (G. Trakl, F. Werfel, E. Lasker-Schüler, G. Benn, G. Heym) i drami (E. Toller, E. Barlach, C. Sternheim, G. Kaiser, B. Brecht, K. Kraus). Pripovjedna je proza slabije zastupljena (A. Döblin, F. Kafka, A. Zweig, K. Edschmid).“ (...) „Prikazom obiteljske i društvene patologije navijestili su ga F. Wedekind i G. Büchner, etičko-mitološku fazu obilježili su O. Kokoschka i W. Hasenclever, ratnu F. von Unruh i K. Hauptmann, poratnu G. Kaiser i E. Toller, a u režiji svoj je izraz posebnice našao u kinematografskim intervencijama E. Piscatora (...)“.

¹⁶ Miroslav ŠICEL, *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća; Knjiga IV. Hrvatski ekspresionizam*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007, 35.

¹⁷ Cvjetko MILANJA, *Opis paradigme, Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, MH, Zagreb, 2000, 19. – 26.

Najznačajniji naši ekspresionisti su Miroslav Krleža, Tin Ujević, August Cesarec, Antun Branko Šimić i Ulderiko Donadini.

Ulderiko Donadini u romanu *Kroz šibe*, objavljenom 1921., *ex abrupto* piše: „Onda je jednoga dana buknuo rat”.¹⁸ Antun Pavešković navodi: „Snagom manji od Krleže ili Matoša, Donadini ovdje ipak uspijeva u kratkim crtama efektno prizvati atmosferu zlokobne godine koju ne spominje eksplicitno.”¹⁹

Ekspresionistički trag Rata osjeća se i u zbirci kratkih priča *Razgovori s dušom Smijeseiti Tita Strozzi* (1918.), no, kako veli Šicel, „antiratno raspoloženje piševo do najpotpunijeg je izražaja došlo u najboljem mu proznom djelu *Fragmentima romana*, objavljenim u Krležinu Plamenu”²⁰ (1919.).

Ipak, moramo priznati da bi tema Velikog rata u posljednjih 105 godina u hrvatskoj književnosti bila doslovce nedostatno zastupljena i umjetnički znatno slabije obrađena da je se u cijelome nizu raznovrsnih djela nije prihvatio **Miroslav Krleža**.

KRLEŽIN KORPUS

Korpus Krležinog bavljenja Velikom ratom je ogroman, ali i neujednačen. Tu je, prije svega, „Eppur si muove”, esej izvorno objavljen u časopisu *Plamen* 1919., a onda dorađivan sve do 1961., a prije toga još i niz publicističkih članaka pod nazivom *Položaj na frontama* 1917. i 1918., iz današnje perspektive vrlo pretencioznih, što je karakteristika „mladoga Krleže”.²¹

Podosta od toga „mladoga Krleže” ostaje i u *Hrvatskoj rapsodiji*, lirskoj prozi u dramskoj tehnici, prilično konfužnom tekstu iz 1917. (*Savremenik*) odnosno 1918. (knjiga, Naklada Đorđe Čelap, Zagreb), no s jasno izraženim antiratnim stavom.²²

Uvjerljivije se Krleža laća Velikog rata pjesnički, još za njegova trajanja, u svojoj tzv. ratnoj lirici, tj. u zbirkama *Pjesme I* i *II* iz 1918. te *Pjesme III* i *Lirika* iz 1919. godine.

¹⁸ Ulderiko DONADINI, *Sabrana djela, knjiga prva*, Dora Krupićeva, Zagreb, 2002, 142.

¹⁹ Antun PAVEŠKOVIĆ, „Ulderiko Donadini”, *Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU*, N. t. god. 16, br. 31(2014), 54.

²⁰ ŠICEL, n. dj., 98.

²¹ Objedinjeni u: Miroslav KRLEŽA, *Ratne teme*, Oslobođenje, Sarajevo, 1983.

²² Usp. I. Vn. (Ivo VIDAN), „Hrvatska rapsodija”, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=400>, pristup: 23. rujna 2018.: „»HRVATSKA RAPSODIJA«, lirski proza u dramskoj tehnici, djelomično objavljena u *Savremeniku*, 1917, 5, a potom kao naslovni tekst dviju različitih zbirki Krležinih radova (*Hrvatska rapsodija*, Zagreb 1918. i Zagreb 1921); tekst je pretiskan u *Knjizi proze* (Zagreb 1938), te potom uvršten u knjigu *Hrvatski bog Mars* (Zagreb 1946), pa se od tada drži sastavnim dijelom toga ciklusa.”

U njima su, između ostalih, nerijetko slabije uspješnih, objavljene i mnoge i danas poznate, istinski dojmljive antiratne pjesme – spomenimo samo „Rat“, „Hiljadu devet stotina i sedamnaesti katolički Uskrs“, „Proljeće hiljadu devet stotina i osamnaeste“, „Uspomena na Galiciju hiljadu devet stotina i šesnaeste“ ili pak „Razdrti psalam“, u kojem Krleža poručuje:

„O utrobi da Vašoj krvavu pjesmu pjevam
što nosi nove ljude,
kojima će isto na kugli toj da bude
kao i Vama:
krv, očaj, glad i tama.“²³

Svakako je najvažnije hrvatsko književno djelo o Prvom svjetskom ratu ciklus novela *Hrvatski bog Mars*. Krleža tvrdi da ga je počeo pisati već 1916., a počinje ga objavljivati 1921. u časopisima, a potom i u nizu različitih izdanja, od kojih ona zaključno autorizirana sadrže i „Hrvatsku rapsodiju“. „U Napomeni o »Hrvatskom bogu Marsu« 1923, K. poriče da je na svom »mesu« ikad osjetio užas rata, pa »da bi zato bio morao postati antimilitarističkim piscem iz ličnog revolta.«“²⁴ Iako kao cjelina zapravo neujednačena – primjerice, uvodna i kraća „Bitka kod Bistrice Lesne“ znatno je bolja od sljedeće, odviše razvučene „Kraljevske ugarske domobranske novele“ – zbirka *Hrvatski bog Mars* je (u hrvatskim okvirima, pa i šire) nenadmašen književni vapaj nad besmisлом rata u kojem su tragično i krvavo okončane tolike, pa tako i hrvatske sudbine.

Možda se temi Velikog rata Krleža uvjerljivije i životnije približio samo još u podjednako proslavljenom ciklusu drama. Šicel navodi: „U razmaku od 1920 do 1923 uz novele iz antiratnog ciklusa *Hrvatski bog Mars*, te bogatu esejističko-publicističku djelatnost – Krleža objavljuje i tri drame koje tematski slijede ratni ciklus novela, a predstavljaju se kao nova faza dramskog izričaja, nakon prve, ekspresionistički naglašene, iz opusa legendi: Galicija, Golgota, Vučjak“²⁵ (s tim da će „Galicija“ prerasti u dramu „U logoru“, koju Boris Senker drži novom dramom koju „valja pridružiti glembajevskom ciklusu“²⁶).

Vrsnim dramaturškim postupcima, realističnima, pa stoga i književno uvjerljivijima od onih ekspresionističkih iz *Legendi*, u ovim je dramama kroz apсурdnost ratnih i priratnih zbivanja (vješanje ruske seljakinje koja je pljunula na

²³ Miroslav KRLEŽA, „Razdrti psalam“, *Poezija (izbor)*, Oslobođenje, Sarajevo, 1973, 16.

²⁴ I. Vn. (Ivo VIDAN), „Hrvatski bog Mars“, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=402>, pristup: 23. rujna 2018.

²⁵ ŠICEL, n. dj., 109.

²⁶ B. Sen. (Boris SENKER), „Galicija“, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=328>, pristup: 21. rujna 2018.

pukovnika jer su joj oteli kravu) Krleža silovito i umjetnički nadasve snažno izrazio svoj „antimilitarizam“.

Blizak Krležinoj *Hrvatskoj rapsodiji* je u jednom trenutku i **August Cesarec** (koji knjige novela objavljuje tek od 1925.); Ivica Matičević piše: „Srodnim motivskim i stilskim temeljcem obilježena je i novela *Na posljednjim tračnicama*, koja kroz lik Ilije Korena, u srazu mimetičkih i simboličko-ekspresionističkih slika skicira opće rasulo u društvenoj slici i individualnim sudbinama neposredno nakon rata.“²⁷ (O semiotici vlaka izvrsno je u više navrata pisao Aleksandar Flaker.)²⁸

Na kraju, spomenimo i **Tina Ujevića**, koji dijeli jugoslavensku nacionalističku ideju te 1916. u tekstu „Besmrtna Francuska“ piše: „Ovaj rat, po svojem početku i po svojim svrhama, ako ga gledamo *en bloc* i ne ulazimo u sve potankosti, pruža sliku dvaju tabora, dviju poglavitih ideja: Na jednoj se strani bori za premoć germanske rase, na drugoj za slobodu svih naroda u Evropi. Bore se germansko jedinstvo i evropska mnogostrukost. Bori se nadmoćna disciplina jedne glomazne državne organizacije – i sloboda pojedinih naroda. Austro-Germanija hoće da poždere, da zarobi; narodi neće da budu ni požderani ni zarobljeni.“²⁹

ZAKLJUČAK

Iako (očekivano) nije urodio kapitalnim romanesknim djelom kao što su *Na Zapadu ništa novo* E. M. Remarquea (1929.) ili *Zbogom oružje* E. Hemingwaya (također 1929.), u hrvatskoj književnosti Prvi svjetski rat nedvojbeno je ostavio znatan trag. Vrijedni su, možda prije svega iz književnopovijesnih razloga, oni tekstovi koji su objavljeni još za Velikog rata (D. Domjanić, Z. Kveder), dok pravo uobličenje tema dobiva u Krležinom opusu/korpusu, nešto manje u esejima i pjesmama, a znatno više u dramama te novelama iz zbirke *Hrvatski bog Mars*. Neki od tih Krležinih tekstova suvereno konkuriraju tadašnjoj europskoj književnosti koja nastaje pod dojmom uistinu *velike drame* Velikog rata.

LITERATURA

1. Nedjeljko FABRIO, *Vježbanje života; Kronisterija*, Globus, Otokar Keršovani, Zagreb – Rijeka, 1985.

²⁷ Ivica MATIČEVIĆ, „Hrvatska književna avangarda i Prvi svjetski rat“, *Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU*, N. t. god. 16, br. 31(2014), 48.

²⁸ Aleksandar FLAKER, *Poetika osporavanja; Avangarda i književna ljevica*, Školska knjiga, Zagreb, 1982, 82. i dr.; Aleksandar FLAKER, *Riječ, slika, grad; Hrvatske intermedijalne studije*, Durieux, 2009., 95. i dr.

²⁹ Prema: Tin UJEVIĆ, *Pjesničke misli*, Odabrali i priredili Denis PERIĆIĆ, Tin PRPIĆ, Zvonimir OBRAN, Šareni dućan, Koprivnica, 2018, 114. – 115.

2. Mladen KUZMANOVIĆ, „Pjesnik i zastavnik prostrijeljena srca“, u: Fran GALOVIĆ, *Zeleni oblak*, izbor i predgovor Mladen KUZMANOVIĆ, Mozaik knjiga, Zagreb, 2000.
3. Dragutin DOMJANIĆ, *Kipci i popevke*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 1917.
4. Dragutin DOMJANIĆ, „Ciklame, krvave ciklame“, prema: Ogenj reči; Antologija hrvatskoga kajkavskoga pjesništva, priredio Joža SKOK, *Kaj*, Godina XIX, broj IV – VI/1986.
5. Mile BUDAK, *Ratno roblje; Albanski križni put austrougarskih zarobljenih časnika* (dva sveska), Izdanja Matice hrvatske, Zagreb, 1941.
6. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43287>, pristup: 10. rujna 2018.
7. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19169>, pristup: 12. rujna 2018.
8. Petar GRGEC, *Ratne uspomene; Dio 1: Krvava služba; Dio 2: U paklenom trokutu*, Izdanje Knjižnice dobrih romana, Zagreb, 1940.
9. V. Ana BATINIĆ, „‘Zemaljski pakao’ Dinka Šimunovića“, *Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU*, N. t. god. 16, br. 31(2014).
10. Zofka KVEDER, *Hanka; Ratne uspomene*, Moderna knjižnica, 1917.
11. Prema: Božidar PETRAČ, „Roman Hanka Zofke Kveder“, *Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU*, N. t. god. 16, br. 31(2014).
12. Usp. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=17449>, pristup 15. rujna 2018.
13. Miroslav ŠICEL, *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća; Knjiga IV. Hrvatski ekspresionizam*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007, 35.
14. Cvjetko MILANJA, *Opis paradigme, Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, MH, Zagreb, 2000.
15. Ulderiko DONADINI, *Sabrana djela, knjiga prva*, Dora Krupićeva, Zagreb, 2002.
16. Antun PAVEŠKOVIĆ, „Ulderiko Donadini“, *Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU*, N. t. god. 16, br. 31(2014).
17. Miroslav KRLEŽA, *Ratne teme*, Oslobođenje, Sarajevo, 1983.
18. Usp. I. Vn. (Ivo VIDAN), „Hrvatska rapsodija“, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=400>, pristup: 23. rujna 2018.
19. Miroslav KRLEŽA, „Razdrti psalam“, *Poezija (izbor)*, Oslobođenje, Sarajevo, 1973.
20. I. Vn. (Ivo VIDAN), „Hrvatski bog Mars“, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=402>, pristup: 23. rujna 2018.
21. B. Sen. (Boris SENKER), „Galicija“, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=328>, pristup: 21. rujna 2018.

22. Ivica MATIČEVIĆ, „Hrvatska književna avangarda i Prvi svjetski rat“, *Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU*, N. t. god. 16, br. 31(2014).
23. Aleksandar FLAKER, *Poetika osporavanja; Avangarda i književna ljevica*, Školska knjiga, Zagreb, 1982, 82. i dr.; Aleksandar FLAKER, *Riječ, slika, grad; Hrvatske intermedijalne studije*, Durieux, 2009.
24. Tin UJEVIĆ, *Pjesničke misli*, Odabrali i priredili Denis PERIČIĆ, Tin PRPIĆ, Zvonimir OBRAN, Šareni dućan, Koprivnica, 2018.

SAŽETAK

ANTIRATNO RASPOLOŽENJE U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI POD DOJMOM PRVOGA SVJETSKOG RATA

U ovom radu prikazuje se tematski obzor hrvatskih književnika pod dojmom Prvoga svjetskog rata. U korpusu tekstova posve raznorodnih, a i različite kvalitete, jedina prava zajednička poveznica je antiratni stav: prisutan je kako kod autora koji se javljaju još za trajanja Velikog rata (Dragutin Domjanić, Zofka Kveder) tako i kod onih koji mu se navraćaju netom nakon njegova završetka, pa i znatno kasnije. Posebna pozornost pridaje se novelistici i dramama Miroslava Krleža, snažnim umjetničkim ostvarenjima važnima i u kontekstu cjelokupne europske književnosti vezanom uz ovu temu.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat; antiratno raspoloženje; Dragutin Domjanić; Zofka Kveder; ekspresionizam; Miroslav Krleža.

SUMMARY

ANTI-WAR SENTIMENT IN CROATIAN LITERATURE UNDER THE INFLUENCE OF WORLD WAR I

This article intends to show the development of WWI themes in Croatian literature. It is a diverse corpus, varied in quality, but with a strongly predominant anti-war attitude. Strong anti-war messages and sentiments can be found in texts written and published during the Great War (Dragutin Domjanić, Zofka Kveder) as well as in the works of authors who wrote about it after the war ended. The most successful examples are Miroslav Krleža's plays and short stories, expressive artistic achievements important in the context of all European WWI literature.

Key Words: World War I; anti-war sentiment; Dragutin Domjanić; Zofka Kveder; expressionism; Miroslav Krleža.